

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 304.9

DOI 10.35423/2078-8142.2021.1.2.01

О. В. Білий,

*доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу філософії культури, етики і естетики
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: obilyi@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0997-1535>*

В. В. Лях,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу історії зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: vvlvv2012@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4683-0838>*

РОДОВІД СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: УЯВА, НАСИЛЬСТВО, ІНСТИТУЦІЇ

Провідна ідея статті - окреслити роль уяви, насильства та інституцій у становленні сучасної держави, показати, що важливим виміром державотворення є образ самого себе, креативна здатність індивіда до символічного самотворення й самовідтворення. Символічний світ уявленої держави є продуктом символічно об'єднаних спільнот, випадковості й, водночас, частиною соціальних порядків. У статті чільне місце посідає концепція Норта, згідно з якою соціальні порядки визначають те, як суспільства обмежують і контролюють насильство. Перша модель соціальної організації визначається як «порядок обмеженого доступу», а друга – як «порядок вільного доступу». Відповідно формуються різні державні утворення: «природна держава», яка складається

природним чином, згідно з логікою стримування насильства за допомогою обмеженого доступу, і «штучна», яка передбачає іншу логіку контролю насильства, а саме – за допомогою вільного доступу до економічних і політичних ресурсів. Зокрема, артикульовано тезу про неможливість автоматичного переходу від самодостатнього типу природної держави до сучасної держави з усталеною мережею демократичних інституцій. У статті згадану вище концепцію екстрапольовано на досвід розбудови української незалежної держави після невдалого путчу 1991 року. Наголошується положення, згідно з яким посткомуністичне суспільство в незалежній Україні здебільшого зберегло інституційну матрицю радянської імперії. Її головними прикметними ознаками були авторитарна управлінська вертикаль, другорядна роль правових механізмів, непідконтрольна суспільству наглядова інстанція. Автори вважають, що трансформаційна криза визначала умови і ціну входження різних перехідних країн не лише до цивілізаційного простору сучасної Європи, а й до системи глобальних економічних, соціополітичних взаємозв'язків, зокрема зумовлювала зміни у мережі міжнародних інституцій. Вона визначала і визначає особливості формування національної ідентичності, стратегій легітимації у процесах функціонування сучасної держави-нації і, насамперед, розбудови новітньої української державності.

Ключові слова: сучасна держава, національна ідентичність, уява, насильство, соціальні порядки, порогові умови, інституції, трансформаційна криза.

У чому полягає сенс тридцятилітнього ювілею незалежності? У чому полягає сенс урочистості розмов про державність? Що, власне, є не лише предметом уваги, а смисловим тлом тридцятилітнього відтинку історичного часу? Якщо коротко відповісти на ці питання, то варто відзначити екзистенційне ядро події, яка сталася 24 серпня 1991 року. А саме: проголошення незалежності дало прихисток від загроз, які асоціювались зі старою державою, та її інституційною кризою. Для однієї частини суспільства це було утвердженням права на національну ідентичність, радикальний відхід від етнографічного існування, для іншої – втеча від політичного та економічного хаосу, що утворився наприкінці економічної

та ідеологічної агонії, що її переживала імперія під назвою СРСР. Час, який минув з тієї вікопомної дати, є кількісним вираженням сталості суверенітету як основи екзистенційного захисту громадян, закоріненням у свідомості інституційної опіки. Рівночасно це досвід, що позначив суперечність між «принципом надії» (Блох) та зуживанням ілюзій та прогресистської прямолінійності. І це є наслідком цілої комбінації обставин, що призвели до відновлення. Тут й історично усталена ідеологія незалежництва, і політичні практики УНР, й інституційна спадщина агрегатів урядування, успадкованих від СРСР, і патерналістські ілюзії, і законсервована криза ідентичності, яка отримала своє розв'язання лише з початком агресії Росії проти України, і геополітичний ландшафт на початку 90-х років XX століття, і швидкість змін, які заскочили знеацька не лише очільників радянської імперії, а й свідомих провідників української державної незалежності. Отже, є достатньо підстав, аби сконцентруватись на генезі сучасної держави. Подальше наукове прояснення цієї генези може стати вагомою частиною «страстей за суверенітетом».

Якщо поглянути на історію виникнення держав, то вона рясніє численними несподіванками, що аж ніяк не прогнозувались ініціаторами державотворення й часто-густо поставали як випадок, спричинений усілякими констеляціями подій. Але при цьому поза сумнівом лишається те, що держава є цивілізованою формою, або однією з форм, в яких постає цивілізація, на відміну від форм первісного гемайнштафту. І з цього погляду видається знаменною й знаковою та теоретична шана, що її висловив Річард Рорті на адресу дистинкції між варваром та цивілізованою людиною, запропонованою Йозефом Шумпетером. Ця дистинкція полягає у непорушному дотриманні певних переконань, незважаючи на усвідомлення їхньої відносної (релятивної) цінності [1, с. 46], що й відрізняє цивілізовану людину від варвара. Звернімо увагу на термін переконання. Він символізує вибір тих чи тих цінностей як системи норм, що їх невпинно збирається дотримуватись індивід. Розвиваючи цю дистинкцію, Рорті вважає, що саме визнання випадковості словника, що в ньому карбуються найвищі сподівання, є визнання випадковості свідомості цивілізованої людини, яка залишається вірною цій випадковості [1, с. 46]. Можливо, як жодна інша, історія

Сполучених Штатів Америки підтверджує дане судження. Адже відомо, що батьки-засновники країни під цією назвою цілком усвідомлювали релятивну цінність ідеології, покладеної в основу американської конституції. Але саме вірність своїм переконанням, попри цілковиту випадковість їхнього походження, забезпечила міцність державного фундаменту й довге життя конституційних норм. Цілковито ймовірно, саме тому в юриспруденції Сполучених Штатів виняткового значення набуло так зване прецедентне право з його повагою до випадку, а то й сказати апологією випадковості. Така випадковість є продуктом трансцендентальної здатності уяви, бриколажем, з одного боку, й утіленням волі до ідентичності, символічно об'єднаних спільнот, з іншого. Символічна солідарність стає засновком для творення держави як граничним утіленням волі до ідентичності, способом творення історії як бази для легітимації. У цьому сенсі показовим є вислів, що справжня історія – це історія переможців. Уявлена символічна держава є *ультіма раціо* в аргументативній стратегії національної ідентичності.

Уявлена держава Тараса Шевченка є продуктом індивідуальної долі і романтичного умонастрою, що запанував на європейських теренах на межі XVIII–XIX століть. Цей умонастрій надав фундаментальній ваги таким поняттям, як народ, індивідуальність, нація, світовий дух, народність, народна душа. Звідси й унікальна здатність Шевченка, що нею так захоплювався Пантелеймон Куліш: «древні могили розкривати і на скривавленій землі, як по пергаментях, правду святу вичитувати». Звідси і ті парадигми української національної ідентичності, які накреслив Шевченко у своєму поетичному світові. На хвилі романтичного умонастрою підноситься і постає романтична держава. Вона являє собою боротьбу сильних пристастей і сильних героїв, роботу цілеспрямованої історичної уяви. Романтичний герой нещадний у викритті соціального зла, потворних форм державної влади. У риторичних фігурах його творчості прагнення бути виразником настроїв громади, її захисником і трибуном. Дається взнаки засадова онтологічна умова національної і всякої іншої ідентичності – потреба бути разом, бути належним. Природу такої належності Мартін Гайдеггер пояснював *sturbovanістю*, яку індивід переживає, коли відчуває загрозу бути

поза рамками, у примітивній самостійності, неубезпеченим. Спонукаючи індивіда до заступницької рішучості, стурбованість утворює базу ідентичності. Саме таке усталення *належності* через заступницьку рішучість ми спостерігали на київському революційному Майдані.

Шевченкова уявлена держава, що виростає на героїчних і трагічних образах минулого України, є виразним усталенням такої належності. Шевченкові поетичні реконструкції національного ідеалу являють собою яскравий синтез історичного випадку і профетичної пропозиції. Романтична держава – це уявно існуюча форма державного устрою, притаманна усім державним утворенням, це ансамбль сталих утворень самої свідомості, поданих у формі міфу. Її прикметна риса – віра в діяча-героя, здатного докорінно змінити умови людського існування.

Іншим важливим виміром державотворення є образ самого себе. Він є предметом креативної здатності індивіда до символічного самотворення й самовідтворення. Можна навіть стверджувати, що первісним типом культурного героя, який стоїть біля витоків державності, виявляється сильний поет й утопіст – революціонер, якщо скористатись визначенням Р. Рорті. Творчість Тараса Шевченка по-своєму є унікальним підтвердженням державотворчої здатності сильного поета, якого водночас цілком можна назвати й утопічним революціонером, цим «гравітаційним» центром українського державотворення. І сильний поет, і утопіст-революціонер завжди діють через мовну інновацію. Через мобілізаційну метафору, новий словник, соціальні акциденції й історичні виправданості рухається до свого вивершення уявлювана держава.

Уже саме те, що ми говоримо про образ, про мрію, засвідчує: держава від самого початку усталюється як символічний, уявлюваний порядок. Перш, ніж розпочинається реалізація здійснення рації держави, відбувається уявлення особливої символічної мережі, призначення якої – санкціонувати певний спосіб соціального об'єднання. Символотворення (вивищення тих чи тих чеснот, що їх уособлюють історичні постаті) стає можливим лише за умов існування попереднього «будівельного матеріалу».

Символічний світ уявленої держави є продуктом випадковості і, водночас, частиною порядку речей, латентно присутнього в

історичних наративах. Воля до вірування санкціонує символічне значення випадків й, отже, санкціонує самий *порядок речей* як суголосний ансамбль випадковостей. Великий наратив української історії, розгорнутий Тарасом Шевченком, – виразний приклад такої символізації. Саме завдяки їй забезпечується сталість спільноти як субстанції, яка щоразу матеріалізується й відтворює передумови для ідентичності.

Будь-які спроби знайти реальне або раціональне обґрунтування історичної колективності, об'єднаної у поняття етнос, нація, завжди завершувались поразкою. Адже умови для ідентичності формуються у площині уявлюваного, де царюють випадок, метафора і непередбачуваність дискурсивного пристосування. За Касторіадісом, саме поняття «нація» передбачає потрійне імажінативне відсилання до спільної історії – тому що ця історія є справжнім минулим, тому що вона є реальною спільною, тому що все, що відомо з неї й що править за базис колективної ідентичності у свідомості людей, є глибоко міфічним [2, с. 148]. Історія є цариною колективного й індивідуального уявлюваного, що зумовлює той чи той порядок речей, веремію соціальних акцидентій. Ось чому боротьба за історію, контроль історії є частиною боротьби за національну ідентичність як історичну колективність. Так відбувається перетворення прагматичної волі до вірування на волю до ідентичності. Таким чином, історичний розум перетворюється на розум політичний, найдієвішою формою якого є уявлена Держава.

Ми є свідками драматичного і навіть трагічного втілення грандіозного проекту уявленої української держави Тараса Шевченка. Її новітніми символами стали герої вулиці, будівнича сила містечкового світу поета в усій його цілісності. Ця сила повсякчас підживлюється тим, що Вільям Джеймс називав волею до вірування як трансцендентальним підґрунтям прагматичної дії.

Іншим важливим виміром державотворення постає образ самого себе. Останній є предметом креативної здатності індивіда до символічного самотворення й самовідтворення. Можна навіть стверджувати, що первісним типом культурного героя, який стоїть біля витоків державності, виявляється сильний поет й утопіст – революціонер, якщо скористатись визначенням Р. Рорті. По своєму

унікальним підтвердженням державотворчої здатності сильного поета є діяльність Тараса Шевченка, якою водночас цілком можна визначити як утопічного революціонера, як гравітаційний центр українського державотворення. І сильний поет, і утопіст-революціонер завжди орієнтуються на мовну інновацію, на самостверджену через метафору, через новий словник й нову форму суспільної організації, через соціальні акцидентії, історичні виправданості.

Уільям Джеймс вважав центральним спонукачем прагматичної дії волю до віри, волю до вірування, яка втілюється через цілу систему акцій: мертвих і живих, вимушених, або тих, що їх уникають, моментальних або тривіальних [3, с. 3]. Найбільш важливим і принциповим положенням прагматичної конструкції Джеймса для нашої теми є акцидентний характер вірування: «Фактично, ми знаходимо себе віруючими, ледь знаючи як і чому, а наша віра є пристрасним утвердженням жадань, в яких нас підтримала соціальна система». Існування держави як такої, і національної держави, насамперед, неодноразово підтверджувало звичку не вірити у те, що *не має користі*.

Воля до віри в інноваційну метафору як мистецьку мрію дорівнює волі до віри в національну державу як образу етнічної самоідентифікації, по суті, віри в уже наявне. Держава попри всі намагання юристів збагнути способи її легітимації, залишається у своїй основі порядком наявності речей (Фуко), усталеним внаслідок волевого акту віри і гри випадковості.

Тепер постає питання: чому мрія набуває форми держави? У порядку речей, під назвою «держава» втілюється насамперед соціальна природа індивіда, його здатність до інституційної творчості на базі комунікативної дії. При цьому уже саме те, що ми говоримо про образ, про мрію, засвідчує: держава від самого початку усталюється як символічний, уявлюваний порядок, *уявна інституція*. Перш, ніж розпочинається реалізація здійснення *Raison d'Etat*, рачії держави, відбувається уявлення особливої символічної мережі, призначення якої – санкціонувати певний спосіб соціального об'єднання. Водночас, символічна дія, ритуал як комунікативна парадигма, є вираженням глибинної держави, що її генезу реконструював Хосе Ортега-і-Гассет в есе «Спортивне походження держа-

ви». Ортега-і-Гассет пов'язував державу і державні інституції з творчою силою, успадкованою від спортивної активності, вважаючи, що молодіжні утворення водночас й архаїчні, й найглибші державні утворення Риму і грецьких полісів на кшталт *phile* (плем'я у сенсі воїнська структура, а не група, об'єднана кровними зв'язками), *phratiria* (братство) і *hetairia* (компанія, те саме, що германське *Gefolgschaft* – солідарність adeptів того чи того лідера) розпочали політичний процес як такий. Двигуном цього процесу стали не робітник, не інтелектуал, не бізнесмен, а заклопотані жінками і готові до боротьби молодики, а його уособленням – постаті коханця, воїна і атлета. Згодом ці структури доповнило *Civicae* – об'єднання патріотичних товариств, що сповідували культ титульних міських божеств [4, с. 31]. Водночас уже на початках структурування протодержавних інститутів решта соціальної маси давньоримського суспільства шукає противагу неконтрольованому пануванню буремної молоді і знаходить її в асоціації літніх – сенаті [4, с. 32]. Ортега стверджує, що відомі з історії молодіжні клуби репрезентують такі феномени, як екзогамія, війна, авторитарні організації, виховання аскетизму, закон, культові об'єднання, хореографічні маскаради, карнавали і таємні товариства, що вказує на ірраціональне історичне коріння держави, на те, що на початках була сила, *а не користь* [4, с. 31–34]. Отже, безкорисливість, сила, віра і уява, по суті, утворюють метафізичний фундамент, умови можливості для держави як інституції. Це виразно підтверджує історія утворення сучасної української держави. І саме на цьому фундаменті постає новітній *Raison D'Etat*, форми раціональності, які обслуговують важливі складники державності, волю до влади, меркантилізм та легітиміаційні політики.

За 30 років незалежності Україна пройшла складний шлях становлення і зміцнення державних інституцій, які є передумовою і складником формування держави. Проте й досі лишається відкритим питання про роль історичної інституційної пам'яті. Свого часу Олів'є Зюнз, відомий американський дослідник історії США, аналізував унікальний вплив інституційної пам'яті на формування особливого *modus vivendi* народу Сполучених Штатів Америки. «Американці, – писав він, – ... дивляться на свою історію так, ніби

їхній шлях був визначений заздалегідь, ніби майбутнє – лише нагода поліпшити давно й надійно усталені інститути. Головна ідея, закарбована у національній свідомості, – винятковий характер американського досвіду». Як один з аргументів на користь своєї ідеї Зюнз наводить слова з виступу Деніела Вебстера, видатного американського політика, конгресмена, який двічі був також і державним секретарем у Палаті представників у 1826 році: «Хоч би які були надбання європейського досвіду, сприятливого для волі і щастя людини, хоч би що винаходив європейський геній для її, людини, вдосконалення та втіхи, хоч би яку витончену й досконалу культуру мало європейське суспільство – все це приступне людині в Америці, з тією лише додатковою перевагою, що можливість побудови держави на засадах волі і простоти не обтяжена потребою скасовувати за давнини, годящі для минулих діб і сповнені забобонів інститути; те, що вони відбивали інтереси певної, ще сильної частини суспільства, не давало змоги в Європі скасувати їх безконфліктно» [5, с. 32]. Наратив «мертвий хапає живого», який тривалий час визначав і досі визначає інституційний розвиток «Старої Європи», є важливою темою для розуміння особливостей сучасного функціонування державних інституцій, для визначення місця архаїчних соціальних і владних структур у політичних практиках незалежної України. У цьому сенсі край актуальними є низка концепцій, в яких аналізується інституційна генеза й інституційна еволюція соціальних порядків та їхня роль у формуванні «плинної держави»

У цьому контексті слід згадати концепцію Д. Норта, яка була викладена ним (у співавторстві) у праці «Насильство та суспільні порядки» (2009). Як було сказано у Вступі, «Головна мета цієї книжки – окреслити засадничу логіку двох нових моделей суспільної організації, які ми називаємо суспільними порядками, та пояснити, як відбувається перехід суспільства від одного порядку до іншого» [6, с. 21]. Соціальні порядки визначають те, як суспільства обмежують і контролюють насильство. Перша модель соціальної організації визначається як «порядок обмеженого доступу», а друга – як «порядок вільного доступу». Відповідно маємо різні державні утворення: «природна держава», яка складається природним чином, згідно з логікою стримування насилля за допомогою обмеже-

ного доступу, і «штучна», яка передбачає іншу логіку контролю насильства – за допомогою вільного доступу до економічних і політичних ресурсів. У суспільствах другого типу для стримування насилля створюються військові і поліцейські організації, які підпорядковуються політичній системі. Але оскільки існує небезпека використання насилля у своїх власних інтересах, то, відповідно, сама політична система має бути обмежена набором інститутів і противаг, що унеможливають нелегітимне застосування насилля. Контроль над політичною системою є доступним для будь-якої групи і забезпечується тим, що будь-хто має право на формування організацій. Тому для таких держав важлива наявність сильного громадянського суспільства. Країни, в яких домінує другий тип держави (з відкритим доступом до ресурсів), є на сьогодні успішними, інші держави намагаються їх наздогнати.

На думку авторів, у писемній історії людства панівною моделлю соціальної організації постає «порядок обмеженого доступу» або, як синонім, «природна держава». Однією з ознак такої держави є те, що соціальні взаємовідносини базуються на особистих стосунках. Вона розв'язує проблему насилля шляхом створення правлячої коаліції, в якій домінуюче становище займає привілейована еліта, що спрямовує свої зусилля на обмеження доступу до економічних і політичних ресурсів. Типовий приклад такого соціального порядку – це феодална держава, але не обов'язково. Уся ця система працює за рахунок ренти. Одним з найцінніших джерел ренти є привілей створювати організації, які користуватимуться підтримкою держави. Як зазначають Д. Норт, Д. Уолліс, Б. Вайнгаст, «можливість налагоджувати співпрацю під егідою держави збільшує віддачу, яку дістає еліта від продуктивних ресурсів суспільства – землі, населення, капіталу і організацій» [6, с. 41].

Утім, як наголошують автори книги, «становище, привілеї та ренти окремих еліт, які входять до панівної коаліції, існують завдяки обмеженому доступу, забезпечуваному чинним режимом, усі еліти зацікавлені підтримувати коаліцію й сприяти її збереженню, бо інакше їм загрожує розгул насильства, безлад, а також втрата

рент... У такий спосіб загроза насильства стає частиною системи, яка контролює реальне застосування насильства» [6, с. 40–41].

Відтак природна держава є достатньо міцним утворенням, оскільки шляхом обмеженого доступу вона спроможна стримувати насилля і розподіляти ренту серед обмеженого кола осіб, наділеними певними привілеями. Вона досить успішно демонструвала свою ефективність аж до XVIII ст., коли почали формуватися держави з відкритим доступом. Більше того, факти сьогодення свідчать, що переважна більшість країн світу мають соціальний порядок першого типу, або, як зазначають автори, «навіть сьогодні 85% населення світу живуть в порядках обмеженого доступу» [6, с. 33].

Такий соціальний порядок характеризується також тим, що в ньому порівняно мало організацій і, відповідно, маємо нерозвинене громадянське суспільство. Доступ до організацій і до їх створення також обмежений. Тому Д. Норт особливо наголошує на важливості груп і організацій для існування сучасних ліберальних демократій. На його думку, «у суспільствах відкритого доступу можливість створювати й брати участь в організаціях прописана як безособове право для всіх громадян. Натомість природні держави обмежують доступ до організацій та право примусу з боку третьої сторони» [6, с. 27]. Різноманітна мережа груп і організацій контролює як владу, так і умови, в яких певні індивідуальні цінності – толерантність, бажання брати участь, громадянська позиція – можуть бути виховані.

Що стосується природних держав, то залежно від того, як вони будують свої відносини з організаціями, автори дослідження пропонують певну їх типологію: 1) *крихкі* природні держави, що неспроможні підтримувати будь-які організації і саму державу; 2) *базові* природні держави, які здатні підтримувати організації, але лише в межах держави; 3) *зрілі* природні держави здатні підтримувати значну кількість елітних організацій, що не перебувають під безпосереднім контролем держави.

Кожен тип характеризується як способом управління, так і складністю інститутів. Крихкі природні держави дуже вразливі при будь-якій зміні обставин, що спричиняються зовнішніми і внутрішніми чинниками. Потрясіння можуть призвести або до зростання насилля, або до переформатування всередині самої коаліції. Відно-

снини в такій державі будуються за принципом ієрархії і мають вигляд системи «патрон – клієнт». Ці крихкі утворення не можуть підтримувати правових систем зі складними правилами, що регулюють публічні і приватні відносини.

Базові природні держави, на відміну від крихких, вже здатні підтримувати складні організаційні структури. В основному це інститути публічного права, які структурують різні аспекти життєдіяльності держави. Суспільні інститути забезпечують еліти організаційними формами, які вони можуть задіяти для того, щоб протистояти одна одній. Але особливість цих інститутів полягає в тому, що вони підтримуються державою, і саме тому вони мають досить сталий характер. Проте така держава не здатна підтримувати приватні організації, і, відповідно, в ній відсутнє сильне громадянське суспільство. Автори дослідження роблять деякі застереження щодо базових держав, оскільки, з одного боку, вони є достатньо сталими, а з іншого – вони не є безстроковими, бо пов'язані з певними особистостями.

Зрілі природні держави характеризуються тривкими внутрішніми інституційними структурами і здатністю підтримувати організації еліт поза межами патронажу держави. Однак автори роблять застереження, що здатність створювати і підтримувати довгострокові організації не є головною ознакою такої держави [6, с. 69]. Тобто в ній можуть з'являтися різні форми легітимності для таких організацій і навіть створюватися певна правова основа, але будь-які зміни в природній державі можуть повернути ситуацію до первісної залежності організацій від можновладців. Відповідно, інститути, що забезпечують легітимацію, мають бути вбудовані в державу в такий спосіб, щоб вони не залежали від зміни обставин і розкладу сил між елітами. Автори роблять припущення, що виникнення правової системи саме і пов'язане з тим, що можновладцям потрібно було забезпечити (узаконити) своє право на привілеї.

На відміну від цього держави з відкритим доступом створюють систему відносин, яка працює в режимі «доброякісного кола», що пов'язує контроль над насиллям і відкритий доступ до ресурсів. Тобто політична система обмежує доступ до засобів насилля; відк-

ритість економічного і соціального доступу забезпечує відкритість доступу до політичної системи; надійні заборони щодо використання насилля як засобу конкуренції підтримують відкритість економічного і соціального доступу; нарешті, політична і судова системи забезпечують дотримання заборон на застосування насильства [6, с. 137]. Відкритий доступ до організацій підтримує конкуренцію в усіх системах.

Як бачимо, і в природних державах, і в іншому типі держави створюються інститути для контролю над насиллям. Д. Норт свого часу акцентував увагу на ролі інституцій для розвитку економіки і суспільства в цілому («Інститути, інституційні зміни і функціонування економіки», 1990). Та сама ідея проводиться і в праці «Насильство та суспільні порядки». На його думку, «інститути включають формальні правила, писані закони, формальні соціальні угоди, неформальні норми поведінки, а також переконання індивідів, котрі вони поділяють щодо світу, та засоби спонукання до виконання цих правил і норм» [6, с. 35]. Однак, одні й ті самі інститути можуть приводити до різних результатів залежно від контексту. Цей контекст залежить від того, який тип держави домінує в тій чи іншій країні.

Автори наголошують на відмінності організацій у державах із закритим доступом і в країнах з відкритим доступом, яка полягає передусім у тому, що в суспільствах відкритого доступу доступ до організацій визначається як безособове право, яке мають усі громадяни, тоді як у природних державах доступ до організацій обмежений і є привілеєм еліти. Відповідно природні держави мають слабке громадянське суспільство. Натомість велика кількість літератури з громадянського суспільства присвячена саме тому, що групи і організації мають важливе значення для життєдіяльності сучасних демократій. Саме громадянське суспільство підтримує і робить можливим порядок відкритого доступу.

Говорячи про визначальні характеристики порядку відкритого доступу, автори відзначають: 1) досить поширений набір переконань щодо участі і рівності усіх громадян; 2) відсутність обмежень на участь в економічній, політичній, релігійній і освітянській діяльності; 3) доступна для всіх підтримка організаційних форм у будь-якій сфері діяльності; 4) дія принципу верховенства влади за-

безпечується всім без винятку; 5) безособовий обмін [4, с. 209]. Усі ці ознаки сприяють тому, що у держав з відкритим доступом більша висока адаптивна здатність до змін і викликів, що мають місце в навколишньому світі. До того ж, порядок відкритого доступу сприяє економічному розвитку, а також розподілу вигід економічного зростання та зниженню ризиків участі в ринковій діяльності для окремих осіб.

Отже, маємо всі підстави твердити про бажаність для держав здійснити такий перехід до порядку відкритого доступу. Однак, як зауважують автори названої праці, в «порядках обмеженого доступу» правлячі еліти більше зважають на свій власний зиск, ніж на те, що було б корисним для держави [6, с. 33]. Зрештою, лише під тиском громадянського суспільства можновладці мало-помалу змушені робити кроки в напрямку до держави з відкритим доступом.

У процесі зіставлення цих двох типів держав ключовий момент полягає в тому, що не можна автоматично перейти від одного типу держави до другого. Перший тип – природний, а отже, він самодостатній. Тобто, можна сказати, що змінити там щось досить складно. Можна лише щось покращити, але сама система від цього не зміниться. Тобто деякі варіації там можливі, але, втім, все це один і той самий природний стан держави, де панує право сильного, а еліта живе за рахунок ренти від існуючого порядку з обмеженим доступом. У суспільстві відкритого доступу також можливе створення ренти, яка приносить вигоду лише окремій групі людей зі спільними інтересами, але все ж це менш вірогідно, ніж у природній державі.

Тому, порушуючи питання про перехід до нового типу держави і зважаючи на неможливість поступового переростання в державу відкритого доступу, автори намагаються визначити умови, які роблять можливим цей перехід. Вони також прагнули показати переваги свого підходу у порівнянні з поясненням, запропонованим Д. Аджемоглу і Дж. Робінсоном у праці «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності» [7, с. 196], котрі обґрунтовують цей перехід тиском громадянського суспільства на еліти, які поступово передають владу неелітам, оскільки доходять

висновку, що краще віддати якусь частину, ніж втратити все. На відміну від цієї позиції, Д. Норт та його співавтори вважають такий підхід спрощеним, бо еліта в такому випадку постає як головна діюча особа змін, і вона начебто цілком усвідомлює те, що робить. На думку ж Д. Норта, Д. Уолліса і Б. Вайнгаста, еліти не є чимось однорідним і монолітним. У них постійно відбувається боротьба. У процесі цієї боротьби саме і створюється підґрунтя для утворення деяких безособових інститутів. Автори називають це пороговими умовами, завдяки яким може здійснюватися перехід до суспільства відкритого доступу. Порогові умови хоч і не визначають неминучість переходу, але принаймні мають бути присутніми вже у природній державі. Такими пороговими умовами є: 1) верховенство права для еліт; 2) тривало існуючі організації в соціальній і особистій сферах; 3) консолідований контроль над збройними силами. Як бачимо, це щось таке, що нагадує порядок відкритого доступу, але усі ці організації і інститути створювалися для обслуговування потреб еліт. Тому і висновок щодо порогових умов має такий вигляд: «самі по собі порогові умови не гарантують успішності переходу. Держави, що стоять на порозі переходу, можуть виявитися нездатними здійснити перехід або навіть повернутися до природної держави» [6, с. 224].

Тобто існує певна трудність під час переходу від природної держави до суспільства з відкритим доступом. У природних держав є своя логіка розвитку. Тому коли сучасні економісти пропонують країнам, що розвиваються, стимулювати перехід шляхом створення різних інститутів, запозичених у країн з відкритим доступом, то вони не враховують, що динаміка змін цих країн усе ще належить до розвитку природної держави. У них ще не склалися навіть порогові умови, а отже, перенесення інститутів відкритого порядку не може привести до економічного і політичного розвитку. Більше того, «якщо ці інститути нав'язуються суспільству під міжнародним чи внутрішнім тиском, але не відповідають наявним уявленням про економічну, політичну, соціальну і культурну системи, вони найпевніше функціонуватимуть ще гірше за ті інститути, на зміну яким вони прийшли. Ще гірше, якщо ці інститути розладнують політичні схеми, які підтримують політичну стабільність, це може спричинити безлад та значне погіршення стану сус-

пільства» [6, с. 306]. Зокрема, це стосується і такого інституту держав відкритого доступу, як демократія. Досить часто демократію ототожнюють з виборами. Однак вибори у суспільствах закритого доступу і в порядках відкритого доступу мають суттєву відмінність, оскільки вибори в природних державах не виконують свою функцію, або не виконують її до кінця. Як відзначають автори, в умовах, коли чиновник може використовувати свою владу як можливість дати чи не дати доступ до благ, то вибори в таких умовах є засобом маніпуляції громадянами, а не їхнім правом на вільне волевиявлення [6, с. 307–308]. Далі автори роблять висновок: «якщо уряд не здатен гарантовано надавати безособові громадські послуги, бідне населення має всі мотиви використати свої голоси для отримання грошових вигід, а тому воно чутливе до популістських заяв лідерів політичних угруповань. Це і є темна сторона демократії – та сторона, яку часто видно в природних державах» [6, с. 308]. Тобто, в умовах природних держав демократія показує свою негативну сторону.

Загальна логіка викладеного у праці «Насильство та суспільні порядки» матеріалу зрозуміла: потрібно всіляко сприяти утвердженню загальних правил економічної і політичної діяльності на безособовій основі. Але також необхідне і розвинуте громадянське суспільство та система переконань, які підтримують порядок відкритого доступу. Утім, на початку XXI століття відбуваються зміни і в державах відкритого доступу. Зокрема, З. Бауман вказував на появу «рідинної сучасності» і «індивідуалізованого суспільства». У. Бек наголошував на виникненні «суспільства ризику». До того ж глобалізація ставить під питання існування держав як окремих національних утворень. Усе це знов привертає увагу до проблеми чинників, які дають можливість здолати усталену систему цінностей і віднайти ті цінності, що найбільш адекватно відповідатимуть прогресивному розвитку. Сучасний соціальний розвиток пов'язаний одночасно як з удосконаленням людського капіталу та інститутів, так і з орієнтацією на новітні інформаційно-комунікативні технології. Зрештою, можна зробити висновок, що економічні, культурні і політичні перетворення так пов'язані один з одним у сво-

ему розвитку, що цей взаємозв'язок дає можливість прогнозувати характер їхнього впливу на суспільство.

Сучасна українська держава інституційно формувалась упродовж років Української революції (1917–1921). Першою формою цієї держави стала Українська Народна Республіка, яка дуже швидко встановила суверенітет, перетворилась на повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. УНР відкрила посольства у багатьох державах світу, було створено систему профільних міністерств, організовано збройні сили Республіки. Роки існування УНР не минули марно. Після поразки, яку зазнала Республіка у протистоянні з більшовицькою навалою, комуністичні керманічі змушені були озиратись на факт усталення української ідентичності і відповідно коригувати національну політику у межах Української Радянської Соціалістичної республіки. Так чи так, але вони погодились на збереження формальних ознак української державності, створюючи СРСР. І саме ці формально-правничі ознаки згодом відіграли роль легітимаційного фундаменту у 1991 році, у процесі відновлення української державності після краху СРСР. Сьогодні є всі підстави бодай пунктирно позначити політичний, геополітичний контекст та особливості функціонування УРСР як декоративної квазідержави у складі радянської імперії після Другої світової війни. Адже досвід існування у межах цього інституційного феномена і досі дається взнаки у процесі розбудови посткомуністичної незалежної держави, у процесі розв'язання проблем, пов'язаних із захистом українського суверенітету.

Дві фундаментальні історичні передумови зумовили долю і форми української державності в другій половині ХХ ст. Перш за все – це міф про державу, або, як модним стало говорити, національна ідея. Йдеться про існування держави у певному віртуальному просторі, відокремленому від різноманітних форм людської активності, від реально існуючої інституціональної мережі. Витоки такої держави ґрунтовно простежені і істориками ідеї, і історіографами, і філософами культури. Значною мірою реальна українська держава, що існувала з 1917 по 1919 рік, була втіленням цього міфу. Найважливішою умовою (і передумовою) формування української державності була також національна політика В. І. Леніна.

Як відомо, Ленін у здійсненні свого революційного плану спирався на так звані національно-комуністичні кадри. Не менш відома і його жорстка критика Сталіна як наркома зі справ національностей за шовіністичну нетерпимість.

До середини 30-х років усі інститути української державності, яка існувала попри обмежений суверенітет, були, по суті, ліквідовані. Штучний голод, своєю чергою, зумовив небачений соціоцид і завдяки цьому полегшив колективізацію. Водночас, зберігаються всі формальні атрибути державності: національна компартія, всілякі творчі спілки, професійні спілки та ін. Так званий великий перелом не зачепив управлінських основ національно-територіального устрою СРСР. Цей устрій залишається для Сталіна невичерпним ресурсом боротьби за владу. Своєрідною кульмінацією національної політики Сталіна було використання ідеї українського суверенітету при створенні Організації Об'єднаних Націй. Спочатку, як відомо, взагалі існував проект залучення всіх п'ятнадцяти республік до створення ООН. Але незабаром Сталіну довелось від нього відмовитися через побоювання щодо прибалтійських республік, що їх входження до складу СРСР не визнавали Сполучені Штати Америки. Таким чином, за логікою радянського лідера, виникав ще один потенційний міжнародно-правовий канал, через який можна було б здійснювати тиск на СРСР. Тактика ж Сталіна зводилася до «просування в «капіталістичну» Організацію».

Участь України у створенні ООН складала найважливішу частину всієї імітаційної системи сталінізму і, відповідно, стратегії відновлення основних управлінських схем і мереж російської імперії. Однак парадоксальним чином навіть імітаційна легітимація української державності у структурі міжнародно-правових інститутів заклала фундамент майбутнього повноцінного суверенітету України. Привертає до себе увагу та обставина, що поняття національної держави починає відігравати ключову роль у процесі вибудовування постсталінського світу, формуються умови для затвердження і розвитку міфу про державу.

Разом з тим входження, нехай навіть і формальне, України в міжнародно-правове будівництво спонукає Сталіна мобілізувати

систему поліцейського контролю над розвитком соціально-політичної ситуації в Україні. Для цього вживається ряд заходів. По-перше, за допомогою ретельно розробленої операції спецслужб ліквідуються парафії греко-католицької церкви, опорним регіоном якої була Галичина. Внаслідок «обробки» ряду ієрархів, у 1946 році під керівництвом Григорія Костельника проходить Собор УГКЦ, де приймається рішення про злиття з православною церквою. Згодом у Львівський університет направляється відомий філолог-еллініст Соломон Лур'є. По суті, його призначення – це прагнення створити репутацію політиці Сталіна як свого роду цивілізованої колонізації краю і водночас немовби нейтралізувати вплив спадщини видатних українських учених Крип'якевича і Свінцицького.

Політика Сталіна щодо Західної України диктувалася також спадщиною польсько-української територіальної суперечки. Тут слід згадати епізод з короткотерміновим встановленням української республіки на чолі з Ярославом Стецьком у 1941 році і багатолітнє протистояння української повстанської армії німецькому і радянському тоталітаризмам. Найважливішим інструментом у здійсненні тоталітарного проекту служила широкомасштабна провокація. Вона спрощувала процедуру ідеологічного нагляду, даючи властям можливість діяти на підставі, по суті, кодової системи «свій – чужий». Зокрема, йдеться і про дискурсивно-правову провокацію, якою можна вважати закріплене в Основному Законі 1936 р. «право націй на самовизначення, аж до відокремлення». І в цьому сенсі так званий український націоналізм виконував функцію «чужого». У 1948 р. розгортається кампанія проти «націоналістичного» ухилу в українській культурі. Під ударами ідеологів-поліцейських опиняються насамперед письменники, в тому числі і відомий український поет Максим Рильський.

З моменту проведення цієї кампанії в системі легітимації української державності (як, проте, і в інших республіках СРСР) закріплюється двоєдина модель з яскраво вираженим етнічним ядром. Перші особи республіки, перші секретарі – весь декоративний представницький істеблішмент – це етнічні українці; їх урівноважує інститут других секретарів, здебільшого етнічних росіян. Їхню функцію можна порівняти з функцією намісників у царській імперії або комісарів у Червоній армії. Національна культура при цьо-

му стає об'єктом подвійного призначення: по-перше, вона утворює немов би резервацію для національного міфу, а по-друге, забезпечує міжнародну легітимацію національної політики СРСР. І якщо спершу (в 40-х і початку 50-х рр.) у вигляді символів щасливої України використовуються гранично лояльні письменники-ідеологи, такі як Олександр Корнійчук, то згодом «візні моделі» української культури поповнюються діячами із середовища інтегрованих у систему дисидентів.

Український представницький істеблішмент створював для себе стандарти соціальної поведінки, будучи кинутим у тотальність влади, відносин сили і примусу, притаманних режиму реального комунізму. Це призводить до вироблення особливої тактики лояльності як для партійних функціонерів регіонального масштабу, так і для діячів культури. Ідеологічні тотеми і табу, закріплені у святцях марксистсько-ленінської літератури, набувають статусу правової аргументації. Можна навіть говорити про особливу систему сакрального обґрунтування права, властиву значною мірою і юридичним системам середньовічного суспільства. По суті, українські дисиденти 50-х – 60-х років засновували свою боротьбу із системою на сакрально-правовій аргументації. Найбільш яскравим прикладом тут може служити відкритий лист до ЦК КПРС і ЦК Компартії України відомого літературознавця і дослідника культури (нині академіка НАН України) Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Головний аргумент автора цього листа зводився до того, що національна політика КПРС не відповідає положенням і приписам, закріпленим у працях Леніна. Унаслідок цього «ревізіонізму» автор листа опинився за ґратами. Хрущовська відлига на час написання статті «Інтернаціоналізм чи русифікація?» дійшла краю. Починався етап «брежнєвського термідора» і панування андроповської програми боротьби з інакодумством в СРСР. Водночас, лист Івана Дзюби створив прецедент легального протистояння режиму і легальної боротьби за національну Державу, що спонукало репресивні органи «піти у підпілля» і дедалі частіше вдаватись до методів юридичної підробки, щоб не бути звинуваченими у політичній фабрикації справ. Головною метою став пошук способів

введення процесів дисидентів у кримінальне річище. Це повною мірою стосується й України.

Метод Дзюби набув особливого розвитку під час «перебудови», коли боротьба за суверенізацію відбувалася під гаслами оновлення практики компартійного керівництва, відновлення «ленінських» норм партійного життя. Таким чином, можна сказати, що у період перебудови і перших років незалежності України перемогла одна з концепцій, що панували у поглядах представників української еміграції. Йдеться про концепцію, яку умовно можна визначити як «освоєння готової держави».

Складність формування незалежної української держави після невдалого путчу 1991 р. виявлялась перш за все в тому, що суспільство здебільшого зберегло інституційну матрицю радянської імперії. Її головними прикметними ознаками були авторитарна управлінська вертикаль, другорядна роль правових механізмів, непідконтрольна суспільству наглядова інстанція, якою була «внутрішня» партія за образним визначенням Джорджа Орвела. Саме в межах цієї інституційної матриці переважно утверджувались і продовжують утверджуватися цінності пострадянського українського соціуму. Звісно, спроби пересадити на український ґрунт демократичні інститути, такі як парламент, конституційний суд, істотно ускладнили процес прийняття політичних рішень. Хоча б тому, що в силу різноспрямованості політекономічних інтересів і появи нових еліт стала очевидною неминучість виникнення феномена публічної політики.

Після 1991 р. публічний дискурс вже постає як перетворена форма соціального конфлікту. Саме вимоги публічної політики зумовили перипетії прийняття Конституції суверенної України в 1996 р. Протистояння різноманітних груп інтересів спричинило прийняття головного політико-правового документа країни. При цьому для переважної більшості діючих представників старої нової номенклатури міф про українську національну державу стає простим інструментом легітимації.

Тенденція до відновлення авторитарної вертикалі безпосередньо порушує проблему суверенітету України. Річ у тім, що інтерес нового суверена, яким є новий клас червоних власників, що складається здебільшого з колишніх партійних і комсомольських

функціонерів, а також інтегрованих у політекономічну структуру пострадянської України вихідців з напівкримінального середовища, з трудом вписується в сучасну геополітичну констеляцію. По-перше, нову номенклатуру або, як прийнято її сьогодні називати, – олігархію аж ніяк не влаштовує зближення з Росією, бо таке зближення могло б означати істотне обмеження свободи господарювання. Така свобода була головною історичною метою партійної верхівки УРСР і вона стала коштовним надбанням олігархів, що стояли біля витоків приватизації комуністичної держави та її матеріальних ресурсів. По-друге, тісне співробітництво із Заходом означало фундаментальну переробку інституційної матриці посткомуністичної України, що загрожує олігархії втратою економічної ініціативи, тотального контролю над усіма типами ресурсів країни. Таким чином, у жорстку суперечність вступають внутрішня і зовнішня функції державного суверенітету. Ситуація ускладнюється ще й тенденціями глобалізації, утворенням єдиних світових ринків, що зумовлює нові, раніше небачені і складні форми міждержавної конкуренції, або конкуренції національних держав. Лауреат нобелівської премії у галузі економіки Джозеф Штігліц взагалі вважає, що зростання ВВП не може бути базовим показником економічного прогресу. У праці «Глобалізація та її негаразди» [8] він піддає критиці глобальну економічну політику МВФ, СОТ і Світового Банку, стверджуючи, що саме така політика спровокувала Східно-Азійську та Аргентинську фінансово-економічні кризи. Стігліц переконаний, що у своїй діяльності МВФ зорієнтований на хибні економічні теорії, він захищає спеціальні корпоративні інтереси, фонду бракує прозорості і підконтрольності суспільству, а вільний ринок, неокласичний або неоліберальний – це лише евфемізми для руйнівної економіки *laissez-faire* наприкінці XIX ст. Ідеологія цієї економіки базується на вірі, згідно з якою низька зарплатня розв'язує проблеми безробіття, а зростання й добробут охоплюють усі сегменти суспільства. Зокрема, Стігліц показав, що *невидима рука* ринку найбільш недосконало працює там, де недосконалою є інформація, а ринки є неповними – тобто у розвинених країнах. Колишній провідний економіст Світового банку переконаний: поза рівним доступом до інформації між роботодавцем та найманим робіт-

ником, позичальником і боржником, підприємством і споживачем так званий вільний ринок не може діяти ефективно. Під критичним прицілом опиняються фіскальна жорсткість, лібералізація торгівлі та лібералізація ринків капіталів, вимоги приватизації державних активів з боку МВФ. Впровадження шокової терапії без створення інституцій, які захищали б місцеву торгівлю та населення в цілому, стратегії, яка зневажає локальні політичні та економічні обставини, приватизація без земельної реформи чи сильної політики економічного змагання спричиняє появу «приятельського» капіталізму, великого бізнесу, керованого організованою злочинністю та феодалістичною соціальною структурою без середнього класу.

Суперечність між внутрішньою і зовнішньою функціями українського суверенітету перешкоджає виробленню когерентної і ефективної зовнішньої політики, обмежує її здебільшого деклараціями і символічними жестами.

Зрозуміло, не можна вважати, що названі тенденції є завершеною логічною схемою, котра діє як природний закон. Річ у тім, що певною мірою екстрасоціальність західних демократичних інститутів, рівночасно як і екстрасоціальність українського міфу про державу є умовними, вони екстрасоціальні лише стосовно сучасного українського суспільства. Врешті-решт – це продукти соціально-історичних традицій, тобто продукти суспільні. І як такі вони мають певну силу емпатії, здатної перетворити політичний дискурс в Україні. Уже та обставина, що вони використовуються навіть у формі ритуальної маски домінуючого типу влади, вказує на їхню дієву емпатичну силу. В одному випадку це сила міфу, що діє через естетичне, сакральне навіювання, орієнтоване на волю до ідентичності. В іншому випадку – це сила традиції, ґрунтованої на раціональних механізмах доцільності і ефективності. Слід також говорити про процедурну інерцію демократичних інститутів і про ідентифікаційну інерцію міфу про національну державу.

Історично так складалося, що національні держави остаточно формувалися внаслідок війн і їхніх результатів. У цьому сенсі Україна не є винятком. Сучасна українська держава – значною мірою – продукт поразки радянської імперії в «холодній війні». Але формування національних держав – це також результат генеалогії політичної влади, і насамперед етапу, теоретичну перспективу

якого окреслив Нікколо Макіавеллі в знаменитому трактаті «Державець», а Томас Гоббс – у трактаті «Левіафан». Йдеться про підміну легітимаційних процедур переважно управлінськими технологіями з притаманним їм дискурсивним примусом. У цьому сенсі здійснюється (що добре помітно з політичних практик посткомуністичної України) спрощення системи врядування, інституційна мозаїка держави поступово перетворюється на єдиний управлінський механізм. У всякому разі, можна говорити про яскраво виражену тенденцію до такого перетворення.

Сучасна українська держава, незважаючи на прагнення змінити управлінську вертикаль, попри нарощування функцій контролю, продовжує залишатися край слабким утворенням у галузі фіскальної політики, він з трудом вибудовує баланс між різноманітними політико-економічними угрупованнями, так званими олігархіями. І причини тому – генеза великого посткомуністичного капіталу. Річ у тім, що так звана олігархія виступає у вигляді своєрідного епіфеномена економічної емансипації радянських регіональних еліт, що боролися з «імперським центром» за право монопольного контролю регіональних ресурсів. Звідси і своєрідний бізнес-егоїзм великих українських власників, не зацікавлених у лобовому зіткненні зі світовими ринками і пануючими на них фінансово-промисловими групами. Їхні край егоїстичні ділові пріоритети часто-густо входять у суперечність зі стратегічними інтересами держави. Держава в особі офіційних інститутів бере участь в якщо не рівновеликий, то в усякому разі «рівнопокладений» суб'єкт у процесі посткомуністичного картелювання. Проблема полягає ще й у тому, що геополітична кон'юнктура XXI ст., корпоративний егоїзм країн «золотого мільярду» та хибні або край ризиковані економічні концепції роблять проблематичним утвердження концепції сталого розвитку на теренах сучасної України.

Можна сказати, що криза визначала умови і ціну входження так званих перехідних країн не лише до цивілізаційного простору сучасної Європи, а й до системи глобальних економічних, соціополітичних взаємозв'язків, зумовлювала становлення новітньої мережі міжнародних інституцій. Вона визначала і визначає особливості формування національної ідентичності, стратегій легітимації у

процесі функціонування сучасної держави-нації і насамперед у процесі розбудови новітньої української державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rorty R. *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.
2. Castoriadis C. *L'Institution imaginaire de la société*. Paris : Seuil, 1975.
3. James W. *The Will to Believe and The other essays: in Popular Philosophy*. New York, London, Toronto, Bombay, Calcutta, and Madras : Longmans, green and Co, 1927.
4. Ortega y Gasset J. *The Sportive Origin of the State. History as a System and Other Essays. Toward a Philosophy of History*. New York : W. W. Norton & Company, 2003.
5. Олів'є З. Погляд на самобутність. *Кур'єр ЮНЕСКО*. 1990. Червень.
6. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. *Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії*. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
7. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності*. Київ : Наш формат, 2016. 472 с.
8. Stiglitz J. *Globalization and its Discontents*. New York : W. W. Norton & Company, 2003.

REFERENCES

- Rorty, R. (1999). *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge.
- Castoriadis, C. (1975). *L'Institution imaginaire de la société*. Paris.
- James, W. (1927). *The Will to Believe and The other essays: in Popular Philosophy*. New York, London, Toronto, Bombay, Calcutta and Madras.
- Ortega y Gasset, J. (2003). *The Sportive Origin of the State. History as a System and Other Essays. Toward a Philosophy of History*. New York.
- Olivier, Zunz. (1990). The View on the own Identity. *Courrier UNESCO*, June [In Ukrainian].
- North, D., Wallis, J. & Weingast, B. (2011). *Violence and Social Orders*. Moscow. [In Russian].

Acemoglu, D., Robinson, J. (2013). *Why Nations Fail. The Origin of Power, Prosperity and Poverty*. London, Profile Books Ltd.

Stiglitz, J. (2003). *Globalization and its Discontents*. New York: W. W. Norton & Company.

Oleg Bilyi

Doctor of Philological Sciences, Full Professor (Philosophy), Leading Researcher, H. Scovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: obilyi@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0997-1535>;

Vitalii Liakh

Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (Philosophy), Head of the Department of History of Foreign Philosophy H. Scovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: vvlv2012@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4683-0838>

The Origin of the Modern State: Imagination, Violence, Institutions

Abstract

The main idea of the article is to define the role of imagination, violence and institutions in the formation of the modern state as well as to show that the important dimension of the state building is the image of the self, creative capacity of the individual to symbolic self-made activity and self-made reproduction. The symbolic world of the imaginary state is the product of the communities united symbolically, contingency and simultaneously the part of the social orders. The Nort conception of the social orders as the structures that limit and control the violence takes the privilege place in the article. The first model of the social organization is defined as the “order of limited access”, and the second one as the “order of free access”. Thus the different state establishments are formed: “the natural state” that is formed in the natural way according to the violence restrain logic by means of limited access, and “the artificial state” by means of free access to the political and economic resources. In particular the impossibility of the automatic transition from the self-sufficient type of the natural state to the modern democratic state is emphasized. Nort conception is extrapolated on the experience of the Ukrainian independent state

state-building after the abortive coup d'etat in 1991. The authors develop the tenet about the conservation of the institutional matrix of the soviet empire in the post-communist Ukraine. It deals with the institutional features: such as the authoritarian management, the secondary role of the law regulations, the supervisory instance uncontrolled by society. The transformation crises, accordingly to the authors approach, determined the conditions and the price of transitional countries entering not only the civilizational space of the contemporary Europe but also the system of global economic, political and social interrelations. This crises conditioned also the changes in the network of the international institutions. It determined the distinctive features of the national identity formation, legitimation strategies in the contemporary Nation-State, and primarily in the newest Ukrainian state-building.

Keywords: *the modern state, the national identity, imagination, violence, social orders, threshold conditions, institutions, the transformation crises.*